

به نام خدا

بررسی اوضاع اجتماعی تاریخ صفویه براساس نظرات سیاحان و سفرنامه هایشان در عصر شاه عباس اول

مؤلف :

مژگان اسدالهی

انتشارات ارسطو

(سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۴)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

Chaponashr.ir

سرشناسه : اسدالهی، مژگان ، ۱۳۵۰
عنوان و نام پدیدآورندگان : بررسی اوضاع اجتماعی تاریخ صفویه براساس نظرات سیاحان و سفرنامه
هایشان در عصر شاه عباس اول/ مولف: مژگان اسدالهی
مشخصات نشر : انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری : ۱۶۳ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۱۲۹-۰۹۸-۷
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه.
موضوع :: بررسی اوضاع اجتماعی تاریخ صفویه
رده بندی کنگره : TP ۹۸۳
رده بندی دیویی : ۶۶۸/۵۵
شماره کتابشناسی ملی : ۹۹۷۶۵۸۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیپا

نام کتاب : بررسی اوضاع اجتماعی تاریخ صفویه براساس نظرات سیاحان و سفرنامه هایشان در عصر شاه عباس اول
مولف: مژگان اسدالهی
ناشر : انتشارات ارسطو (سازمان چاپ و نشر ایران)
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: الهام غفاری
تیراژ: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۴
چاپ: زبرجد
قیمت : ۲۴۵۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان :
<https://chaponashr.ir/ketabresan>
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۱۲۹-۰۹۸-۷
تلفن مرکز پخش : ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵
www.chaponashr.ir

chaponashr.ir

iran-peers.org

اهداء به

حمد و سپاس خداوند بخشنده ای را که به من توانائی نگارش این پژوهش

را مرحمت فرمود پدر و مادر بزرگوار و مهربانم

همسر فداکار و دلسوزم

امیر حسین عزیزم

امیر مهدی عزیزم

پویندگان راه حقیقت و همه آزادی خواهان و آزاد اندیشان تاریخ

فهرست

فصل اول: کلیات طرح	۹
تعریف مساله بیان سوالها	۹
اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب	۱۰
سوالات و فرضیه های تحقیق	۱۰
روش تحقیق	۱۰
قلمرو تحقیق	۱۱
محدودیتها و مشکلات تحقیق	۱۱
فصل دوم: گروه های اجتماعی	۱۳
طبقات اجتماعی	۱۳
شاه	۱۴
ولیعهد	۱۷
قدرت و نوع حکومت	۱۹
اشراف و امرای درباری	۲۲
موقعیت اشراف در دربار	۲۳
قزلباش - تاجیک	۲۸
علماء و روحانیون	۳۲
سلسله مراتب علما	۳۲
خواجه ها و حرمسرا	۳۶
صوفیان و دراویش	۴۰
اقلیت های مذهبی	۴۳
گبرها	۴۳
بانیان هند و یهودیان	۴۷
عامه مردم	۴۸
گروه های شهری	۴۸
گروه های روستایی	۵۸

۶۲	فساد اجتماعی
۶۵	روسی‌گری
۶۷	توتون تنباکو و تریاک و کوکنار
۶۹	فصل سوم: آداب و رسوم
۶۹	اعیاد و جشن‌های مختلف
۶۹	اعیاد
۷۳	جشن‌ها
۷۵	مراسم ازدواج
۸۰	مراسم تدفین و تشییع جنازه
۸۸	ضیافت و مهمانی‌ها
۸۸	خوراکی‌ها
۹۰	انواع غذاها
۹۶	نوشیدنی‌ها
۹۷	تشریفات و آداب پذیرایی از سفرای مهمان‌ها
۱۰۰	پوشاک
۱۰۰	لباس و پوشش طبقات مختلف
۱۰۷	تجملات و اثاث خانه
۱۰۹	تفریحات و سرگرمی‌ها
۱۰۹	آتشبازی و چراغانی
۱۱۲	چوگان بازی و قیق اندازی
۱۱۳	گرگ بازی جریده و کشتی‌گیری و تماشا
۱۱۴	گنجفه و پیچاز و شطرنج و تخم مرغ بازی
۱۱۵	رفتار اجتماعی ایرانیان
۱۱۵	اخلاق و رفتار و خصلت‌ها
۱۲۰	امثال و حکم اوهام و خرافات
۱۲۳	آداب معاشرت و دید و بازدید
۱۲۷	فصل چهارم: سازمان‌های اجتماعی

۱۲۷	 مراکز آموزشی
۱۳۰	 علوم و هنرهای رایج
۱۳۲	 نقاشی
۱۳۴	 شعر
۱۳۶	 تاریخ نگاری:
۱۳۷	 خط و زبان
۱۴۰	 خدمات شهری و مراکز عمومی
۱۴۰	 قهوه خانه و چای خانه ها
۱۴۲	 چایخانه
۱۴۳	 کاروانسرا
۱۴۵	 راهداری و چاپارخانه
۱۴۷	 آب انبار و گرمابه ها
۱۵۱	 فصل پنجم: نتیجه گیری
۱۵۵	 منابع و مآخذ
۱۶۱	 ضمائم

فصل اول

کلیات طرح

تعریف مساله بیان سوالها

دولت صفوی یکی از بزرگترین و نیرومندترین دولتها ، و دروه آنهاهم یکی از مهمترین و حساس ترین دوران تاریخی است. وسعت جغرافیایی ، رقبای قدرتمندی چون مغولان کبیر و ازبکان در شرق و دولت عثمانی در غرب ، شورشهای قبیله ای و اختلافات داخلی ، همزمانی آن با دوره رنسانس در اروپا باز شدن دروازه های ایران در این عصر بروی اروپا از مشخصات بارز این سلسله است .

با این اوصاف بررسی و تحلیل وضعیت جامعه در این دوران اهمیت اساسی دارد . و برای بررسی آن باید بخشهای مختلف اجتماعی باید ازهم تفکیک شود. آداب و رسوم طبقات مختلف اجتماعی و سازمانهای مرتبط با آنها اهمیت فراوان دارد .

سوالات تحقیق

اوضاع عمومی و وضعیت زندگی مردم در دوره صفویه به چه صورت بود.
نقش سیاحان و سفرنامه ها در مشخص نمودن اوضاع اجتماعی تا چه حد است .
شاه عباس چگونه پادشاهی بود . آیا واقعاًعدالت پرور و هر مدار بود.
مطالب سفرنامه ها تا چه حد با واقعیات تطبیق دارد .
آیا سفرنامه ها در شناساندن ایران به اروپا و بالعکس موفق بوده اند.
نظرات اروپائیان نسبت به ایرانی ها چگونه بود.

هدف های تحقیق

اهدافی که نگارنده در این رساله بیشتر دنبال آنها بود عبارتند از :
روشن ساختن وضعیت عمومی اقشاروگروههای مختلفی که در عصر شاه عباس اول زندگی می کردند

بررسی و روشن نمودن نوع وروش حکومت شاه عباس اول

بررسی و تحقیق در آداب و رسوم و مراسم های مختلفی که در آن دوره در بین مردم ایران معمول و مرسوم بود.

بررسی و مشخص ساختن جایگاه سیاحان و سفرنامه و دیدگاه نظرات آنها در مورد ایرانیان

اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب

بررسی اوضاع اجتماعی هر دوره از تاریخ ایران اهمیت فراوان دارد و در حقیقت برای بررسی و مطالعه تاریخ یک دوره، شناخت و وضعیت اقشار و گروههای تشکیل دهنده جامعه و نهادهای مرتبط با آنها اهمیت دارد.

بنابراین بررسی اوضاع اجتماعی صفویه برای شناخت و اشراف بر کل تحولات آن دوره مفید و ضروری به نظر می رسد . و به علت علاقه فراوان به دوره صفویه و بخصوص عصر شاه عباس اول که دوره مهم و حساس تاریخ ایران است . این موضوع انتخاب گردیده است . ۱-۱-۴

سوالات و فرضیه های تحقیق

بیشترین اطلاعات برای شناخت اوضاع اجتماعی ایران وضعیت عامه مردم و آداب و رسوم و رفتار شاه عباس با اقلیتها را مدیون سفرنامه ها هستیم .

سیاحان نقش زیادی در شناساندن ایران به جهان داشتند .

امانبايد تصور کرد که همه اطلاعات نوشته شده نباید تصور کرد کاملاً صحت داشته باشد.

ایران عصر صفوی بسیاری از دستاوردهای خود در زمینه های مختلفی چون رونق اقتصادی و گسترش بازرگانی و ساخت آثار و بناهای متعدد ... را مدیون شاه عباس اول است.

اوضاع اجتماعی ایران دوره شاه عباس اول خوب و توام با آرامش و امنیت بود اما از طرف دیگر برخی آداب و رسوم و اعمال بد و منفی هم در آن دوران رواج یافت و ادامه پیدا کرد.

روش تحقیق

بر اساس بررسی های تاریخی و تجزیه و تحلیل و استنباط وقایع است که محقق براساس مطالب عنوان شده در منابع دست اول و تحقیقات مختلف دیگر، به نقد و تحلیل مطالب پرداخته و به یافته های جدید دست پیدا می کند

قلمرو تحقیق

قلمرو تحقیق شامل دوره صفویه و زمامداری شاه عباس اول بوده که یکی از مهمترین و حساسترین ادوار تاریخی ایران به شمار می رود.

محدودیتها و مشکلات تحقیق

بیشتر شامل دشواری های عمومی این تحقیق و تمام تحقیقات مرتبط با رشته های علوم انسانی است که محققان با آن روبرو هستند .
از جمله: محدودیتهای استفاده از امکانات کتابخانه ها و بالا بودن هزینه های خرید کتابهای مورد نیاز و عدم حمایت از تحقیقات رشته های علوم انسانی است . و همچنین کمبود منابع دست اول و مورد نیاز در شهرستانها.

فصل دوم

گروه های اجتماعی

طبقات اجتماعی

در ایران باستان و مخصوصاً در میان دو سلسله هخامنشیان و ساسانیان سلسله مراتب اجتماعی شدیدی بر جامعه حاکم بود. و انتقال از یک طبقه به طبقه دیگر غیر ممکن بود. نمونه اش فرزند کفشگر بود. که پدرش از انوشیروان عادل خواست تا در برابر پول به او اجازه دهد. وارد طبقه دبیران شود. اما شاه مانع آن شده بود.

البته در آن زمان به مردم اینگونه القاء کرده بودند که گروهی آفریده شده اند، حکومت کنند و گروه دیگر هم بنده و برده زاده شده اند. و مردم هم این عقیده را با میل و رضایت پذیرفته بودند. اما در عصر صفوی، سلسله مراتب اجتماعی خاصی وجود نداشت. و انتقال و ارتقاء از یک طبقه به طبقه دیگر براحتی ممکن بود. هرکس در هر طبقه ای اگر هم پائین باشد رشادت و دلاوری زیادی بکند و به شاه وفادار باشد به درجات و مشاغل خیلی مهم و حساس ارتقاء می یابد. (اولثاریوس، ۷۲۲-۱۳۷۹)

به خصوص در زمان شاه عباس اول افرادی گمنام از ملیتهای مختلف اما شایسته به مناصب و مقامات بالایی رسیده بودند. که نمونه اش الله وردیخان و فرزندانش بودند.

در آن عصر در راس هرم شاه قرار داشت. که به صورت مطلقه و استبدادی حکومت می کرد. و بعد از او وزیر اعظم (اعتماد الدوله) که در راس دیوان سالاری با تعداد زیادی از کارمندان مشغول به کار بود. و بعد اوهم اعیان و اشراف لشگر و کشوری قرارداشتند. و هرکدام از اینها در گوشه و کنار کشور صاحب مقامات عالی بودند. و اموال و اراضی و ثروت فراوانی هم داشتند، بعد اینها هم طبقه صدرها و روحانیون قرار داشتند. اینها هم از قدرتمندان و ثروتمندان محسوب می شدند. و در دربار نفوذ فراوان داشتند. در طبقه آخر این هرم هم مردم قرار داشتند. که شامل مردم شهری و روستایی بودند.

مینورسکی در مورد طبقات می نویسد ۱- شاه که در حد خدا پرستش می شد. ۲- هیئت حاکمه و قزلباشان. ۳- طبقات میانه... (مینورسکی ۱۳۶۸، ۲۹) و (قدیانی ۱۳۸۴، ۱۰۸)

از میان این طبقات ، گروه اشراف درباری و قزلباشان نسبت به دیگران امتیازات زیادی داشتند . و پدران آنها در به حکومت رساندن شاه اسماعیل تلاش زیادی کرده بودند . برای همین آنها خود را برتر از همه گروهها می دانستند . و تمام مناصب و مقامات عالی کشوری و لشگری را حق خود می دانستند و به دیگران مخصوصاً ایرانیان به دیده تحقیر نگاه می کردند . اما خانواده های سرشناس قدیمی بیشتر امور دولتی و دیوانی داشتند . ترکمانان قزلباش فرماندهی سپاه و حکومت ایالات را داشتند . نخبگان جدید گرچی و چوکس و قفقازی هردو شغل را دارا شدند . اما درسال ۱۶۲۹ م / ۱۰۰۸ ش. حدود ۴۰ درصد این مقامها را قزلباش ها و ۴۰ درصد را رؤسای قبایل غیر قزلباش = کرد ...) و ۲۰ درصد را غلامان قفقازی تبار تشکیل می دادند. (فوران، ۱۳۷۸، ۴۷)

به علت نبودن سلسله مراتب اجتماعی عده زیادی از افراد گمنام و شایسته خود را بالا می کشیدند در مقابل اینها عده زیادی از افراد سرشناس قدیمی در اثرخشم شاه از هستی ساقط می شدند . در واقع در عصر صفوی در ایران اشرافیت موروثی معنایی نداشت . در بیشتر منابع عصر صفوی بخصوص سفرنامه ها طبقات اجتماعی بطور مفصل توصیف شده است . از جمله تاورنیه می نویسد : اولین طبقه ایرانیان عبارت از درباریان و خانها و حکام ولایات و فرماندهان لشگری هستند. دومین گروه عبارت از مباشران قوانین و شخصیتهای قضائی و بطور اعم اهل قلم و همچنین اعضای دیوان محاسبات هستند . طبقه سوم عبارت از تجار و صنعتگران و هنر و صنایع و تجارت فعلی ایرانیان در دست آنهاست (تاورنیه ، ۱۳۷۵ ، ۵۹۶)

شاه

شاه عباس در تاریخ ایران به عنوان یکی از برجسته ترین شاهان صفوی و به عدالت پروری معروف و مشهور است . مردم به شاهان صفوی احترام و تقدس ویژه ای قائل بودند و به آنها القاب و عناونی مختلف داده بودند . ولی نعمت به معنی نماینده تام الاختیار خدا و پیغمبر است . و در زبان درباری شاه را عالم پناه یا جهان پناه و پادشاه عالم می نامند. (کمپفر ۱۳۶۰ ، ص ۱۶) یا سلطان السلاطین ..

شاه عباس سال ۹۷۹ در هرات متولد شد. بسال ۹۹۶ به حکومت رسید و ۴۳ سال حکومت کرده بود. در «تاریخ سلاطین صفوی» شعری برای جلوس شاه نوشته است. مولانا شرحی این در سفته :

بر مسند خاقانی زد تکیه شه ایران - تاریخ جلوسش شد عباس بهادر خان (محمد معصوم ، ۱۳۵۱، ص ۲۰ و شاه بسال ۱۰۳۸ هـ در مازندران وفات یافت ، ومدت عمرش پنجاه ونه سال بود.

استرآبادی شاه عباس را اینگونه توصیف می کند .صورت مبارکش گندم گون میش چشم و سیاه مو و کشیده ابرو ومتوسط القامه بود (حسینی استرآبادی ،۱۳۶۴، ۱۳۳) دلا ماله هم می نویسد : قامت شاه کوتاه صورتش زیاد لاغر نیست اندام او ظریف ولی عضلانی است . تمام اطوار و حرکات او تند و پرحرارت است و کمتر آرام می گیرد . رنگ صورتش سبزه تند است و دستهای خود را با حنا رنگین میکند و بینی او بلند و عقابی است ... (دلاواله ، ۱۳۸۴، ۱۸۰)

شاه لباسهای ساده وکم بها می پوشید و در بین جمع مشخص و معلوم بود. نیم تنه سبزرنگ و شلوارش بنفش و شال و کمر بند رنگارنگ می پوشید . همچنین دستار خود را هم برعکس دیگران بر سر می نهاد . هرکسی نمی توانست از او تقلید کند. او برای اینکه از اوضاع و احوال کشور و مردمش اطلاع حاصل کند، با لباس مبدل در کوچه و بازار می گشت، تا به وضع نان و گوشت و آذوفه مردم رسیدگی کندو متخلفان را بشدت مجازات می کرد، و عمال و حکمرانانی که به مردم ستم می کردند مجازات سختی داشتند .

شاه عباس علاقه داشت تا به شکایات مردم رسیدگی کند . اما بیشتر در سفر بود، از طرف دیگر علاقه ای نداشت در سفر و گردش مردم عریضه ای به او دهند . برای همین دستور داده بود ، به هرکس ظلمی رفته باشد به دیوان بیگی و ایشیک آقاسی باشی مراجعه کند. همچنین شاه به هر شهری که وارد می شد . به تفقد و رسیدگی به حال رعایا و عجزه مساکین می پرداخت .

شاه عباس ساده و بی آرایش بود .روی زمین می نشست و با مردم عادی و سپاهیان غذا می خورد. و به راحتی با مسیحیان و خارجیان هم سفره می شد . این همه سادگی او باعث شده بود ، که یکی از سفرای خارجی به نام تکتانداری که برای اولی بار ، به ایران می آمد ، در جمعی شاه را نشناسد . و باز خود او توصیف می کند: روزی شاه لباس ساده از پارچه سرخ رنگ پوشیده بود . در حالیکه من جامه ای از ابریشم سرخ به تن داشتم .. اسرای ترک به اشتباه در